Nicolae Saramandu

ÎNCEPUTURILE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ LA AROMÂNI

Ne-am referit în câteva contribuții anterioare la diaspora aromânească formată la începutul secolului al XIX-lea în fostul Imperiu Habsburgic după distrugerea, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a oraşului Moscopole, centrul renaşterii culturale a aromânilor din Peninsula Balcanică[1].

Coloniile aromâne din Viena, Buda, Pesta, Blaj, Timişoara, formate din pătura avută a aromânilor refugiați, din cauza prigoanei, din Imperiul Otoman, au avut un rol important în cultivarea sentimentului național la românii din Transilvania[2]. Este suficient să amintim faptul că *Şcoala Normală a Naţiei Româneşti* din Pesta[3] era frecventată, la începutul secolului al XIX-lea, aproape exclusiv de elevi provenind din familiile aromânilor stabiliți în oraş. Pot fi consultate, în acest sens, listele elevilor din anii şcolari 1808/1809 şi 1809/1810, întocmite de Constantin Diaconovici Loga, primul dascăl al acestei şcoli, pe care a condus-o în perioada 1805–1813[4]. Este meritul acestor aromâni luminați de a fi impulsionat şi sprijinit, material şi uman (prin trimiterea copiilor la şcolile româneşti, nu la cele greceşti), dezvoltarea învățământului în limba română în fostul Imperiu Habsburgic.

Prezentăm, în acest sens, documente recent date la iveală, ale căror originale se găsesc în Biblioteca Universității din Budapesta.

Este vorba de protocoalele (procesele-verbale) de sfârşit de an, încheiate cu ocazia susținerii examenelor de către elevii acestei şcoli, în anii 1809 şi 1810. Aceste protocoale, până de curând necunoscute şi publicate recent prin fotocopiere[5], au fost întocmite de C. Diaconovici Loga[6].

Primul protocol este din 24 aprilie 1809, ziua în care au susținut examenul public cei 31 de elevi ai *Şcolii* din Pesta; al doilea este din aprilie 1810, când au

[1] Vezi Saramandu 1992 a, 1992 b, 1993, 1998. Pentru informații suplimentare, vezi, recent, Papahagi V. 2015, lucrare publicată postum, realizată de autor „spre sfârşitul anilor ’70” (din *Notă asupra ediției*, p. 37).

[2] Vezi Berényi 2000: 5–47 (cap. *Colonia macedo-română din Pesta – focar de cultură românească*).

[3] *Scola Romanesca normală în libera şi kreiasca cetate Pest*, cf. Berényi 2000: 26.

[4] Cf. Onciulescu 1982: 35–82 Saramandu 1992: 59–60, Berényi 2000: 27–28.

[5] Protocoalele sunt reproduse în Onciulescu 1982.

[6] Onciulescu 1982: 73: „în Pesta am deschis şcoală românească după carea s-au cerut şi preot, aici am fost profesor împreună şi tălmaci la maghistrat, ba şi interimal revizor a cărților româneşti deplin 7 ani”. În legătură cu această şcoală, cf. şi Papahagi V. 2015: 208–212.

LR, LXVI, nr. 3, p. 409–414, Bucureşti, 2017

BDD-A27843 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

susținut examenul public 26 din cei 41 de elevi înscrişi. Ambele protocoale au fost tipărite la Crăiasca Tipografie a Universității Ungureşti din Buda (în 1809, respectiv 1810).

Regulamentul prevedea ca, înainte şi după examen, să se citească, de către elevi premianți, *orații* (cuvinte de laudă şi de mulțumire) adresate membrilor comisiei de examinare. Protocoalele întocmite de C. Diaconovici Loga cuprind textele orațiilor şi, de asemenea, listele de elevi, cu „clasificațiile" respective: eminenți, clasa I, clasa a II-a. Considerăm util să menționăm numele elevilor:

În 1809 – „eminenți": Alexander Teodorovics, Mihael Macsinka, Ilie Blana, Theodor Muti, Nahum Lazaru, Iohann Bezucha, Nikolae Petrovics, Constantin Docso, Iuliana Theodorovics, Rozina Argyr, Anastasie Kujşoru; „I clasă": Theodor Nikolae, Anna Zyko, Maria Zsembu, Katharina Zyko, Maria Karkalics, Hellena Rajkovics, Sophia Lykovsky, Georgie Pektenariu, Nahum Kujšoru; „II clasă": Christodor Macsinka, Iohann Thuna, Iohann Mihajlovics, Elisavetha Karkalics, Iohann Muthi, Katharina Bezucha, Georgie Mihajlovics, Maria Blana, Elisavetha Bezucha, Maria Vitali, Anastasia Schulya.

În 1810 – „eminenți": Theodor Muthi, Ilie Blana, Christodor Macsinka, Iohann Bezucha, Maria Zsembu, Nahum Lazaru, Katharina Zyko, Constantin Docso, Michael Pulyja, Maria Baraty, Johann Muthi, Theodor Theodorovics, Elisaveta Karkalics, Maria Pometha; „I clasă": Michael Docso, Anastasie Kujşoru, Georgie Pektenariu, Nahum Kujšoru, Michael Agy, Elisabetha Pometha, Sophia Lykovszky, Iohann Petrovics, Georgie Mihajlovics; „II clasă": Maria Manna, Hellena Vulpe, Dimitrie Karkalics.

Ce ne spun aceste nume?

Este evident – fie după *numele*, fie după *prenumele* elevilor – că cele mai multe dintre ele sunt ale copiilor aromâni. La sfârşitul lucrării sale, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen* (Pesta, 1808), Gheorghe Constantin Roja dădea o listă a „prenumeranților" aromâni din Ungaria, Austria, România şi Bulgaria. Multe din numele de familie înşirate de noi mai sus apar şi în lista lui Roja: Arghir, Vitalie, Vulpe, Dera, Dociu, Cheptenaru (cf. Pektenariu), Lazaru, Manu (cf. Manna), Macenca (cf. Macsinka), Muciu (cf. Muthy), Barati, Pulievici (cf. Pulyja), Raicovici, Suliovschi (cf. Schulya), Petrovici, Zicu, Nicolae, Teodorovici, Cuişoru. Este foarte probabil că şi alte nume de familie sunt tot aromâneşti: Jembu (ar. *jembu* 'ştirb'), Dociu (ar. *dociu* 'copil din flori'), Bezuha, Pometa, Blana, Carcalici etc.

Aşadar, existența unui contingent important de elevi de origine aromână la *Şcoala normală română* din Pesta, la începutul secolului al XIX-lea, este incontestabilă. Se înțelege, astfel, pe deplin încercarea lui Roja de a crea o limbă literară unică pentru aromâni şi dacoromâni în *Măestria ghiovăsirii româneşti* (Buda, 1809). Rezultatele acestei *metode* le vom ilustra cu un fragment din *Oratia înainte de examen*, ținută, la sfârşitul anului şcolar 1808/1809, de către elevul premiant (clasificat ca „eminent"), Ioan Bezuha:

BDD-A27843 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

„De analt [= înalt] şi bun ghenos [= neam] Domni!

No [= nu] avem nimalo vărtute [= destulă putere] tra si spunem [= ca să exprimăm] cu a noastre puţăne vorbe măril'ea [= măreția] a eştei zuă, ş-ca ma mult a faţălor a vostre împline de alăvdăciune [= laudă, onoare]. Ma [= dar] cu tut aţea [= cu toate astea] nă lom ază audaţia [= îndrăzneala, curajul] si aştirrăm [= să aşternem, să prezentăm] din nantea [= dinaintea] a Domniile a vostre, ca dinantea a Giudicătorlor [= a examinatorilor], împliń [= plini] de iunere [= vrednicie], la proba aista din tâńe [= dintâi], a noastră ca ma plicată [= plecată, supusă] vorbă. Că prezenţia vostră nu numa o nalţă măril'ea a iştei zuă, ma şi încurună [= o încununează]. Tra aţea, că s-ńilui [= se milostivi] Crăl'easca Maiestate, a nostru ca ma [= cel mai] ńiluit [= milostivit] Monarh, din prea potută dumnizească graţie, cu învârtoşarea [= întemeierea, împurtenicirea] a româneştilor şcoale, Comunitatea aista si o fericească. După nemărzinită mulţămire, nu arămâne [= rămâne] altă napoi [= altceva], ma [= ci] si vă rugăm plicaţi, tra s-vă bitnisiţ [= să daţi atenţie] Dumniile a voastre, să n-ascultaţ noi [= pe noi], ca drămile [= vlăstarele] aţele dintâńe [= cele dintâi], cu părintească arăbdare [= răbdare] şi răşpect [= atenţie]”[7].

ANALIZA TEXTULUI

Particularităţi fonetice

Vocalism

A protetic în: ***a****răbdare* ‘răbdare’ şi ***a****rămâne* ‘rămâne’.

Trecerea lui ***i*** la ***ă*** după ***ţ*** dur: *puţ****ă****ne* ‘puţine’.

Lipsa sincopei în *ar****ă****mâne* ‘rămâne’, particularitate a graiului fărşerot, faţă de forma sincopată *armâne*, generală în celelalte graiuri ale aromânei.

Închiderea, în poziţie neaccentuată, a vocalelor ***e***, ***o*** la ***i***, ***u***: *dumn****i****zească* ‘dumnezeiască’, *pl****i****cată* ‘plecată’, *pl****i****caţi* ‘plecaţi’, *D****u****mniile* ‘Domniile’.

Monoftongarea diftongilor ***ea***, ***oa*** la ***e***, ***o***, particularitate a graiului fărşerot: *aţ****e****le* (pentru *aţ****ea****le*, în celelalte graiuri) ‘acelea’, *a n****o****stră*, *a v****o****stră*, *a v****o****stre* (pentru *a noastră*, *a voastră*, *a voastre*, în celelalte graiuri) ‘a noastră, a voastră, ale voastre’.

Prezenţa diftongului ***oa*** în ***no a****ve*m [= *n****u̯****-avem*] ‘n-avem’.

Forma *l****o****m* ‘luăm’, cu *u-ă* (în hiat) > *u̯ă* > *o*.

Forma *z****u****ă* ‘ziuă’ (cf. dialectal, în Crişana: *zuă*).

Consonantism

Prezenţa consoanelor specifice dialectului ***ľ*** şi ***ń***: *mări****ľ****e* [lit.] ‘mărie [= măreţie]’, *împli****ń*** ‘plini’; *din tâ****ń****e* ‘dintâi’; *s-****ń****ilui* ‘[lit.] s-a miluit [= s-a milostivit]’; ***ń****iluit* ‘[lit.] miluit [= milostivit]; *împli****ń*** ‘plini’.

[7] Textul apare la Onciulescu, 1982: 58.

BDD-A27843 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Fonetisme specifice: ***ĝ*** (pentru ***j***) ***G**iudicătorlor* ʻjudecătorilor’; ***z*** [= ***dz***]: ***z**uă* ʻziuă’; ***z*** [= ***dz***] (pentru ***ĝ***) *nemărz**i**nită* ʻnemărginită’; ***ț*** (pentru ***č***): *aț**e**le* ʻacele(a)’, *aț**e**a* ʻace(e)a’.

Reducerea grupului consonantic ***rn*** > ***r***: *si aşti**rr**ăm* ʻsă aşternem’ (particularitate a graiului fărşerot); semnalăm şi notația *rr*, care redă un *r* velar, de asemenea particularitate a graiului fărşerot al aromânei.

Particularități morfologice

Forma invariabilă a substantivului în construcții genitivale: *măriĺea a eştei **z**uă* ʻmăreția acestei zile’.

Păstrarea articolului genitival: *măriĺea **a** eştéi zuă* ʻmăreția acestei zile’; *învârtoşarea **a** româneştilor şcoale* ʻîmputernicirea româneştilor şcoli’; *măriĺea* […] ***a** fațălor **a** vostre* ʻmăreția fețelor voastre’; *dinantea **a** Gindicătorlor* ʻînaintea judecătorilor’; *din nantea **a** Domniile a vostre* ʻdinaintea Domniilor voastre’.

Forma pronominală ***nă*** ʻne’ la acuzativ: ***nă** lom* [...] *audația* ʻne luăm îndrăzneala’; *să **n**-ascultaț* ʻsă ne ascultați’.

Forma invariabilă a pronumelui şi adjectivului demonstrativ: *drămile **aț**ele* ʻvlăstarele acelea’; ***aț**ea* ʻaceea’.

Forma ***aista*** ʻaceasta’, ***a eştéi*** ʻacestei’, a pronumelui şi adjectivului demonstrativ.

Adverbe şi construcții adverbiale: ***tut*** ʻtot’, ***ca ma*** ʻmai’.

Conjuncția ***ma*** ʻci’.

Forma ***si*** ʻsă’ (*tra **si*** ʻca să’) a conjuncției ***să***.

Particularități lexicale

Cuvinte din dialectul aromân

Termeni moşteniți (sau derivați de la termeni moşteniți din latină):

încurúnă (< lat. *coronare*) ʻîncununează’;

alăvdăciune, der. de la *alavdu* ʻa lăuda’ (< lat. *laudare*) (atestat în Papahagi P. 1909: 189).

Termeni împrumutați din italiană:

ma ʻdar’ (< it. *ma*).

Cuvinte de origine latină, cu sens învechit, arhaic sau cu formă diferită în dialectul aromân:

altă ʻaltceva’: ***nu arămâne** altă* ʻnu rămâne altceva’;

***a**ză* ʻazi’;

BDD-A27843 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

învârtoşare ʻîmputernicire’, der. de la *vârtós* ʻputernic’ (DDA s. v. (*î*)*vîrtuşédzŭ*) ʻa da putere, a întări’;
ma ʻmai’ (< lat. *magis*);
măril’e ʻmăreție, grandoare’, der. de la adj. *mare*;
potută ʻputernică’ (DDA s. v. *putútŭ* ʻputernic’);
si spuném ʻsă arătăm (sa exprimăm)’ (DDA s. v. *aspúnŭ* ʻa spune, a arăta’);
vărtute ʻputere’ (< lat. *virtus*, *-utem*).

Construcții cu corespondent în (eventual, calchiate după) limba comună:
cu tut aţea ʻcu toate astea’; ***tra aţea*** ʻde aceea’.

Cuvinte împrumutate din limbile balcanice:
s-vă bitnisiţ ʻsă dați (acordați) atenție’ (DDA s. v. *bi(i)diséscu* ʻa da atenție’ < tc. *beïenmek* ʻagreer’);
drămile ʻvlăstarele’ (DDA s. v. *drắmă* ʻramură’, cf. alb. *dërrmi* < bg. *dărma*);
nimalo ʻdestul’ (DDA s. v. *nimál*, *nimálo* ʻdestul’ < bg. *ne malo*).

Formarea cuvintelor

Lipsa prefixului ***în-*** în ***n****apoi* ʻînapoi’, ***n****alță* ʻînalță’.
Forme prefixate cu ***în-***; ***îm****pliń* ʻplini’, ***îm****pline* ʻpline’.

Particularități sintactice

Exprimarea complementului direct pronominal fără prepoziția ***pe*** (marcă a genului personal) *să n-ascultaţ* ***noi*** ʻsă ne ascultați *pe* noi’.

Analiza textului pune în evidență faptul că elevul care l-a rostit (probabil, l-a şi scris[8]) era de origine aromână şi ne arată gradul în care şi-a însuşit româna literară. Numeroasele particularități aromâneşti ne determină să considerăm că în familie se vorbea dialectul aromân. Prezența unor elemente de grai fărşerot este în acord cu informațiile de ordin istoric conform cărora colonia aromânească din Pesta la începutul secolului al XIX-lea era formată din familii venite din Albania – după distrugerea oraşului Moscopole, dar şi a altor centre importante: Grabova (de unde era originară familia lui Andrei Şaguna), Şipsca etc. –, unde se vorbeau graiul fărşerot şi cel grabovean. Particularitățile acestor graiuri sunt prezente în scrierile învățaților aromâni Gheorghe Constantin Roja şi Mihail G. Boiagi, care şi-au tipărit lucrările la Viena, Buda şi Pesta[9].

[8] „Nu ştim în ce măsură va fi contribuit Diaconovici Loga la redactarea cuvântărilor în dialect aromân ale elevilor. Va fi avut el noțiuni în domeniul acestui dialect? Sau s-a sfătuit el cu vreun aromân din Pesta, când s-au redactat aceste cuvântări şi s-au introdus în ele latinisme şi dacoromânisme?” (Papahagi V.: 212).

[9] Vezi Saramandu 1992 b, 1993.

BDD-A27843 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Berényi 2000 = Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000.

DDA = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, ediția a doua augmentată, Editura Academiei, Bucureşti 1974.

Onciulescu 1982 = D. Onciulescu, *Două tipărituri necatalogate ale lui C. Diaconovici Loga*, în vol. „Academia Română şi Banatul", Tipografia Universității, Timişoara, 1982, p. 35–82.

Papahagi P. 1909 = Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti 1909.

Papahagi V. 2015 = Valeriu Papahagi, *Viața culturală a aromânilor în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*, Editura Institutului Cultural Român, Bucureşti, 2015.

Saramandu 1992 a = Nicolae Saramandu, *Pentru o limbă literară comună românilor nord- şi sud-dunăreni*, în vol. „Beiträge zur rumänischen Sprache im 19. Jahrbundert", Tübingen, 1992, p. 133–141.

Saramandu 1992 b = Nicolae Saramandu, *Gheorghe Constantin Roja şi „Şcoala Normală a Naţiei Româneşti" din Pesta*, *Ungaria (1808-1810)*, în vol. „Contribuția românilor la îmbogățirea tezaurului cultural în Balcani", Fundația Culturală Română, Bucureşti [1992], p. 54–60.

Saramandu 1993 = Nicolae Saramandu, *O gramatică aromână la începutul secolului al XIX-lea*, în „Analele ştiințifice ale Universității «Ovidius»", Secțiunea Filologie, IV, Constanța, 1993, p. 317–320.

Saramandu 1998 = Nicolae Saramandu, *Coloniile aromâneşti din Austria şi Ungaria la începutul secolului al XIX-lea*, în „Simpozion", VII, Giula, 1998, p. 7–14.

LE COMMENCEMENT DE L'ENSEIGNEMENT EN LANGUE ROUMAINE POUR LES AROUMAINS

(Résumé)

Le début de l'enseignement de la langue roumaine chez les Aroumains se produit au commencement du XIXe siècle dans la colonie aroumaine de Buda et de Pesta (Hongrie). Les élèves provenaint des familles aroumaines établies ici après la destruction de la ville aroumaine de Moscopole (Albanie). Dans les textes rédigés dans la langue roumaine littéraire par les élèves aroumains se rencontrent quelques particularités de leur idiome local, le parler aroumain de *Fărşeroți*, utilisé dans la ville d'origine, Moscopole.

Cuvinte-cheie: istoria limbii române, dialectologie, învățământ.

Mots-clé: histoire de la langue roumaine, dialectologie, enseignement.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A27843 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)